

Adjektiivisten *llinen*-johdosten semantiikkaa ja syntaksia

Päivi Rintala (Turku)

Nykysuomessa *llinen* on tiheään esiintyvä nomininjohdin. Kantasanana on yleensä substantiivi (*rauha* → *rauhallinen*), mutta on esimerkkejä myös adjektiivijohdoksista on adjektiiveja. Esimerkkeinä substantiivijohdoksista voidaan mainita vaikkapa *päivällinen*, *illallinen* ja *ehtoollinen*, *talollinen*, *tilallinen*, *velallinen*, *vihollinen*, *perillinen* ja *sivullinen* sekä *koillinen*. Yhä produktiivinen *llinen* on muodostettaessa sellaisia 'mitan, astian tms. täyttä' merkitseviä substantiiveja kuin *kannullinen* (piimää), *kourallinen*, *lapiollinen*, *vaunullinen*, *ämpärillinen* jne. Substantiivijohdoksia en tässä kirjoituksessa käsittele, vaan huomion kohteena ovat vain adjektiiviset *llinen*-johdokset.

llinen-johdin on syntynyt ennen suomen kielen erilliskehityksen aikaa, ja esim. sen virolainen vastine *line* on runsaskäyttöinen substantiivijohdoksista on adjektiivijohdin (ks. esim. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache s. 217—220; Tauli, Standard Estonian Grammar I s. 122, 133—136). Suomen kirjakielessä *llinen*-johtimisia adjektiiveja on alusta asti käytetty runsaasti. Osaksi niitä on omaksuttu kirjakieleen murteista, osaksi tietoisesti seipitetty vastaamaan muiden kielten abstraktiadjektiiveja (ks. Lauri Hakulinen, Sanojen sanottavaa s. 55—59 ja SKRK 1968 § 54: 24). 1800-luvun alkupuolelta lähtien *llinen*-johdoksia on syrjäytynyt kirjakielestä muiden, itämurteista tutuiksi tulleiden johdostyyppien tieltä (ks. esim. Rapola, Vir. 1945 s. 143, 147).

Nykysuomen *llinen*-johdoksiin on kiinnitetty huomiota erityisesti kielenhuollon kannalta. On esim. pohdittu sitä, tulisiko tietyyppisten lainaadjektiivien olla *llinen*- vai *inen*-johtimisia, ja päädytty sekä suosituksissa että viime aikoina myös käytännössä antamaan etusija lyhyemmälle tyyppille (*graafinen* pro *graafillinen* jne.) (ks. esim. Airila, Vierasperäiset sanat s. 16; Sadeniemi, Vir. 1946 s. 491—493; Saarimaa, Kielenopas 1947 s. 58; Kettunen, Hyvää vapaata suomea s. 65—66; Penttilä, Suomen kielioppi s. 288—289; Saarimaa, Kielenopas 1967 s. 58; Nykysuomen sivistyssanakirja s. IX—

X; Vesikansa, Johdokset s. 75). *llinen*- ja *inen*-johtimen työnjakoa on muutenkin pyritty täsmentämään (ks. esim. Cannelin, Kieliopas 1916 s. 77—79, 1924 s. 55—57; Saarimaa, Huonoa ja hyvää suomea s. 40, Kielenopas 1947 s. 57—58, 1967 s. 57—58; Kettunen, Hyvää vapaata suomea s. 65; Penttilä, Suomen kielioppi s. 288; Vesikansa, Johdokset s. 74—75). Osaksi *llinen*-johtimisia ovat olleet ne »muukalaisvoittoiset adjektiiviattribuutit», joiden torjumiseksi kielestä on ponnistellut erityisesti Saarimaa (ks. esim. Saarimaa, Vir. 1939 s. 302—303, Kielenopas 1947 s. 179—180, 1967 s. 178—179; vrt. Kettunen, Hyvää vapaata suomea s. 162—164). *llinen*-johtimisten adjektiivien liikkäyttöä vastaan on tähdätty omakin kirjoitukseni »Toimittuksellista kirjoittelua seudullisesta lipusta» (Kielikello 1979).

Tässä artikkelissa en puutu laina-adjektiivien problematiikkaan, joka käytännössä jo onkin poistunut päiväjärjestyksestä, enkä muutenkaan pohdi *llinen*-johdoksiin liittyviä oikeakielisyyksymyksiä. Tavoitteenani on kuvata adjektiiveja tuottavan *llinen*-johtimen funktiot ja esiintymisedellytykset nykysuomessa.

Artikkelin aineisto on kyllä tavallaan valikoitunut hyväksyttävyyden perusteella: aineistona ovat Nykysuomen sanakirjan (NS) *llinen*-johtimiset adjektiivit, jotka on poimittu Suomen kielen käänteissanakirjan avulla. Tästä aineistosta on karsittu tällä hetkellä jo vanhentuneeksi katsottavaa aineista. Niinpä ulkopuolelle on jätetty *graafillinen*, *maagillinen*, *traagillinen*, *loogillinen* -tyyppiset laina-adjektiivit, jotka kyllä mainitaan NS:ssä mutta ei enää Nykysuomen sivistyssanakirjassa. Samoin on karsittu yksittäisiä adjektiiveja, jotka joko NS:kin merkitsee vanhentuneiksi tai harvinaisiksi tai jotka oman kielitajuni mukaan jo selvästi ovat vanhentuneita. Näitä ovat mm. *akatemiallinen*, *fysiikkallinen*, *henkilöllinen*, *huoneellinen* 'koti-, talous-', *ihmisen*, *itselöllinen*, *jännityksellinen*, *kohtuudellinen*, *kolmiomittannollinen*, *kuvannollinen* 'kuvaannollinen', *käytöllinen* 'käytännöllinen', *millinen*, *olennollinen*, *sillinen*, *sodallinen*, *ylimaailmallinen*, *ylöllinen*, *vihollinen* (adj.). Karsittujen erikoisryhmistä mainitaan asianomaisten kohtien alaviitteissä. Aineistoksi on jäänyt n. 900 *llinen*-johtimista adjektiivia.

Yleensä ei ole epäselvyyttä siitä, mikä on *llinen*-johtimisen adjektiivin kantasana. Johdoksella on tavallisesti ainakin jonkinlainen semanttinenkin yhteys siihen kantaan, joka jää jäljelle, kun *llinen* poistetaan. Täysin leksi-kaalistuneita, vailla havaittavaa semanttista yhteyttä kantasanaansa ovat yleiskielessä kuitenkin adjektiivit *haureellinen*, *koillinen*, *rehellinen* ja *säällinen*. Adjektiiveilla *klassillinen*, *kristillinen* ja *teknillinen* ei ole kantana sanaa vaan merkitystä kannattava perusvartalo (vrt. *klassikko*, *klassinen*; *tekniikka*, *teknikko*, *tekninen*; *kristin-usko*, *kristikansa*, *kristikunta*). Kantasanan kannalta ongelmallisia ovat ne johdokset, jotka olen tässä artikkelissa katsonut verbikantaisiksi. Verbikantaisia *llinen*-johdoksia ei ole aikaisemmin pantu merkille, ja itsekin erotin ne omaksi

ryhmäkseen epäröiden, semanttiset näkökohdat morfologisten edelle asettaen.¹

Nominikantaiset *llinen*-johdokset ovat rakenteeltaan selväpiirteisiä: johdin liittyy kantasanan (heikkoon) vokaalivartaloon (esim. *kädellinen*).² Muutamisissa johdoksissa kantavartalolla on poikkeuksellinen äänneasu (esim. *oi-keellinen, siveellinen; kohtuullinen, miehuullinen*). Kantasanoina tulevat kysymykseen myös erirakenteiset johdokset ja yhdyssanat (esim. *hermostollinen, opetuksellinen, suunnitelmallinen; kansantaloudellinen, selkäjäteellinen, silmänräpäyksellinen*).

Artikkeli jakautuu kolmeen päälukuun kantasanan sanaluokan mukaan (subst.-, adj.- ja verbikantaiset johdokset). Subst.kantaisien johdosten suuri joukko on jaoteltu edelleen sen mukaan, millainen on kantasanan ja johdoksen syntaktis-semanttinen suhde, ts. millaiseen etärakenteen lauseeseen johdos on palautettavissa (vrt. Kangasmaa-Minn, *Studies in Finno-Ugric Linguistics* s. 206—207; Koski, *Sanomia* s. 244—245). Toisistaan selvästi erotuvia ryhmiä on kolme: johdokset, joilla on semanttinen ja osittain morfologinenkin yhteys paikallissijoihin (1.1), vertailevat johdokset eli kaltaisuuden adjektiivit (1.2) ja possessiiviset johdokset (1.3). Yksityiset johdokset ovat usein monimerkityksisiä ja kuuluvat useampaan kuin yhteen ryhmään. On myös rajatapauksia, joiden tulkinta ja sijoittaminen ryhmiin on vaikeaa.

Kielenkäyttöä tarkkaillessaan voi panna merkille, että *llinen* on yhä produktiivinen adjektiivinjohdin. Tämän artikkelin aineiston perusteella ei kuitenkaan voi tehdä päätelmiä johto-opillisesta produktiivisuudesta. Kuten luonnollista on, Nykysuomen sanakirjaan johdoksia on otettu »varsin valikoiden, pyrkien saamaan mukaan kaikki tavallisimmat, vakinaisessa käytössä olevat, ja muutoin tyytyen vain näytteisiin» (NS I s. V). Näin *llinen*-johdoksistakin on mukaan varmimmin päässyt vakiintunein ja leksikaalistunein osa ja produktiivisen syntaktisen derivaation tuotteita (termistä ks. Koski, *Papers from the Conference on General Linguistics* Seili s. 103—) edustavat vain näytteet. *llinen*-johtimen nykyisestä produktiivisuudesta esitettävät huomiot jäävät tästä syystä ylimalkaisiksi. Laskelmat ja yksityiskohtaiset tutkimustulokset koskevat vain NS:n aineistoa.

Merkityksenselitykset on — usein lyhentäen — otettu NS:sta.

¹ Virosta Tauli panee erikoistapauksena merkille verbikantaiset *line*-johdokset, esimerkkinä suhteet *kõlbama* 'be good enough': *kõlvuline* 'fit; worthy' ja *suutma*: *suuteline* 'able, capable' (*Standard Estonian Grammar* I s. 135).

² NS:ssa mainittuja monikkokantaisia johdoksia *kukillinen, silmillinen* ja *öillinen* ei voi pitää varsinaisesti nykysuomeen kuuluvina.

Adjektiivisten *llinen*-johdosten semantiikkaa ja syntaksia

1. Substantiivikantaiset *llinen*-johdokset

1.1. Paikallissijojen kanssa korreloivat johdokset

1.1.1. Paikkaa ilmaisevat johdokset

Kalevalanmittaisissa kansanrunoissa esiintyy paikallisuutta tarkoittavien substantiivien *llinen*-johdoksia, jotka aivan konkreettisesti ilmaisevat 'kantasanan tarkoittamassa paikassa olevaa'. Esimerkkejä Kalevalasta: »Saarelle selälliselle, Luo'olle merelliselle» / »Kaa'an maalliset katehet, Ve'elliset velhot voitan» / »Oi Ukko, ylinen luoja, Taivahallinen jumala». Näiden esimerkkien *selällinen* merkitsee '(meren) selällä olevaa', *merellinen* 'meressä olevaa', *maallinen* 'maassa olevaa', *veellinen* 'vedessä olevaa' ja *taivahallinen* 'taivaassa olevaa'. Jos merkitään johdosten pääsanana x:llä ja kantasanaa y:llä, voidaan johtosuhdetta kuvata esim. seuraavasti:

x joka on y:ssä³ → y:llinen x

Merellinen, *maallinen* ja *taivaallinen* kuuluvat nykykieleenkin. *Merellisen* merkitys on edelleen melko konkreettisesti lokaalinen (NS 'meressä oleva t. ollut, mereen kuuluva, meressä muodostunut, meren tuntuinen tms., meri-, meren, mereinen, pelaginen³). Muissa kahdessa on lokaalinen komponentti selvästi tuntuissa, mutta ne ovat saaneet myös muita, abstraktisempia merkityksiä, jotka ovat sidoksissa kantasanojen *maa* ja *taivas* abstraktiseen ja kuvalliseen käyttöön (ks. NS).⁴

Muita paikkaa tarkoittavien substantiivien lokaalisia johdoksia ovat *mantere(e)llinen* ja *paikallinen* sekä harvinaiset *saarellinen* 'saareissa oleva', *viereellinen* 'viereinen' ja *äärellinen* 'jnk äärellä oleva, ääreinen'. Abstraktiset merkitykset ovat etusijalla mutta lokaalinenkin komponentti tuntuissa johdoksissa *kehällinen*, *näyttämöllinen*, *pinnallinen* ja *sivullinen*. Lokaalisena on pidettävä myös yhdysadjektiivia *yleismaailmallinen* 'kaikkialla maapallolla esiintyvä, koko maapalloa koskeva'.⁵

Substantiivikantaisista lokaalijohdoksista erottuvat ne merkitykseltään lokaaliset adjektiivit, joiden kantana on sijaintisuhdetta ilmaiseva, ainakin yleiskielessä ja kyseisessä merkityksessä vajaaparadigmainen nomini. Näitä ovat *edellinen* (vrt. *esi*, *edellä*), *ohellinen* (vrt. *ohi*, *ohella*), *päällinen* 'jnk (gen.:llä

³ Kaavaan on merkitty ns. sisäinen paikallissija, koska suomessa sisäpaikallissijat näyttävät lokaliteetin ilmaisemisessa selvästi hallitsevilta. Ulkoisilla paikallissijoilla lokaalisia suhteita ilmaistaan vain määrähdoin ja erityisestä syystä. (Ks. Alhoniemi, *Sanomia* s. 89—105, erityisesti s. 90—99.)

⁴ *Maallisen* pohjalta muodostetuksi yhdysadjektiiviksi on ymmärrettävä *ylimaallinen* 'maallisen yläpuolella oleva, transsendentaalinen'.

⁵ Yhdistämätön *maailmallinen* on merkitykseltään erikoistunut uskonnollisen kielen sana. Se tulee puheeksi jäljempänä kohdassa 1.1.2.

ilmaistun) päällä, yläpuolella oleva' (veden p. kari; vrt. *päällä*), harv. *rinnallinen* 'rinnalla oleva' (vrt. *rinnalla*), *sisällinen* (vrt. *sisä*, *sisällä*). Näiden adjektiivien rinnalla on käytössä ulkopaikallissijainen partikkelisarja (*edellä*, *edeltä*, *edelle* jne.), ja vaikka adjektiivit olisikin mahdollista ymmärtää *linenjohtimella* kyseisistä nominivartaloista johdetuiksi, niillä on merkityskorrelaatio ensisijaisesti vastaavaan partikkelisarjaan. Käsitystä, että adjektiivit olisi morfologisestikin tulkittava olosijaisen partikkelin *inen*-johdoksiksi, on omiaan tukemaan adj. *kaikkiallinen* 'kaikkialla oleva, kaikkialle ulottuva' (NS), jonka kannaksi mahdollinen *kaikkia*-vartalo ei esiinny muualla kuin partikkelisarjassa *kaikkialla*, *kaikkialta*, *kaikkialle*. Sekä tämän että muiden mainittujen adjektiivien osalta tällaista johtoa voidaan perustella myös historiallisesti.⁶

1.1.2. Kantasanan tarkoitteelle, tarkoitteeseen tai tarkoitteen piiriin kuulumista ilmaisevat johdokset

Tässä käsiteltävät johdokset eivät jyrkästi eroa edellä puheena olleista paikkaa tarkoittavista johdoksista. Semanttiset erot ovat sidoksissa pikemmin kantasanojen semantiikkaan kuin *linenjohtimeen*. Kantasanoina on henkilö-tarkoitteisia substantiiveja (esim. *herttua* → *herttuallinen*), muita konkreettisia oliotarkoitteisia substantiiveja (esim. *elin* → *elimellinen*) ja varsinkin abstraktisubstantiiveja (esim. *laatu* → *laadullinen*). Erityisesti abstraktisubstantiivien johdoksia syntyy nykykieleen yhä uusia, jopa niin että niiden liikakäytöstä

⁶ Useimmilla kyseisistä partikkelisarjoista on suomen ulkopuolelle ulottuva levikki, kun taas useimpien adjektiivien levikki rajoittuu suomeen. Tästä päätellen adjektiivit ovat nuorempia ja ovat voineet syntyä partikkelien pohjalta.

Kaikkialla, *kaikkialta*, *kaikkialle* -partikkelisarjalla on vastine vepsässä. Tunkelon perusteleman käsityksen mukaan sen vartalo on muodostettu pronomivartalosta olopaikkaa osoittavalla *ja*-johtimella. (Tunkelo, Vir. 1932 s. 389—396, 1933 s. 9—27; samoin Hakulinen, SKRK 1968 s. 107—108.) Adj. *kaikkiallinen* esiintyy tietävästi vain suomessa.

Edellä-partikkelisarja tunnetaan suomen lisäksi karjala-aunuksessa, lyydissä, vepsässä ja virossa (SKES), *edellinen*-adjektiivilla näyttäisi olevan vastine vain virossa (*-eelne*).

Ohi, *ohella* -sanue näyttäisi rajoittuvan suomeen lukuun ottamatta epävarmaa vastinetta liivissä (*u'oiþ-pü* 'malkakaton pitkittäishirsi, johon malkojen päät nojaavat', SKES).

Päällä-partikkelisarjalla ja myös *päällinen*-johdoksella on vastine kaikissa ims. kielessä (SKES). Tässä tapauksessa siis myös adjektiivijohdos palautuu varmasti kantasuomeen. Merkitykset huomioon ottaen ei kuitenkaan ole todennäköistä, että se olisi muodostettu *pää*-substantiivista ilman lokaalisten partikkelien välitystä.

Rinnalla-partikkelisarjalla on vastine karjala-aunuksessa, lyydissä, vepsässä ja vatjassa (SKES), adj. *rinnallinen* näyttäisi esiintyvän vain suomessa. Levikin lisäksi merkityssekä tukevat käsitystä, että adjektiivin kantana on lokaalinen partikkeli.

Sisällä-partikkelisarjaa näyttäisivät vastaavan sisäpaikallissijaiset muodot karjala-aunuksessa ja virossa. Liivissä sen sijaan käytetään ulkopaikallissijaisia muotoja, ja sieltä tunnetaan myös adjektiivijohdos *sizäli* 'sisäinen, sisällinen': (SKES.)

on tullut ongelma (ks. kappaleita »Väljäkäyttöiset *llinen*-johdokset», »Väljäkäyttöisyyden vaarat» ja »Hallintokielen koukerot» kirjoituksessani »Toimittuksellista kirjoittelua seudullisesta lipusta», Kielikello 1/1979). Monet 'jollekin tai johonkin kuuluvaa' merkitsevistä johdoksista ovat merkitykseltään erikoistuneita, jotkut monimerkityksisiä.

Kun kantasana on henkilötarkoitteinen substantiivi, suhde kantasanan ja johdoksen pääsanan kesken voidaan ymmärtää habitiiviseksi ja kuvata esim. seuraavasti:

x joka on y:n / kuuluu y:lle → y:llinen x

Esim. hovi, joka on herttuan → herttuallinen hovi; laivasto, joka on keisarin → keisarillinen laivasto; itsevaltius, joka kuuluu tsaarille → tsaarillinen itsevaltius.

'Kantasanan tarkoitteelle kuuluvaa' merkitsevien johdosten joukko on NS:ssa melko suppea. Useimpien kantasana on syntyperältään tai asemaltaan ylhäistä henkilöä tarkoittava substantiivi: *herttuallinen*, *keisarillinen*, *kreivillinen*, *kuninkaallinen*, *ruhtinaallinen*, *tsaarillinen*, *vapaaherrallinen*; *paavillinen*, *püspällinen*. Kun kyseessä on yksinkertainen habitiivinen suhde, tällainen johdos yleensä voidaan korvata ja suositetaan korvattavaksi kantasubstantiivin genetiivillä (herttuan hovi, keisarin laivasto, tsaarin itsevaltius). Adjektiivijohdoksen muut merkityskomponentit saattavat kuitenkin tehdä genetiivillä korvaamisen mahdottomaksi. Niinpä adjektiivi ei ole vaihdettavissa genetiiviksi silloin, kun se merkitsee 'kantasanan ilmoittamaan perheeseen t. sukuun kuuluvaa' (esim. ruhtinaallinen henkilö, suvun herttuallinen haara). Myös laadulliset lisämerkitykset 'komea', 'loistelias' tms. (ks. NS s.v. *kuninkaallinen*, *ruhtinaallinen*) vaikeuttavat genetiivin käyttöä (esim. kuninkaallinen ryhti, ruhtinaalliset tulot). Muita: *inhimillinen* (vrt. vanh. *inhiminen*), *messiaallinen*, *persoonallinen*, *porvarillinen*, *sotilaallinen*,⁷ *yksilöllinen*.

Samojenkin henkilötarkoitteisten substantiivien johdoksia käytetään myös vertailevina adjektiiveina, eikä raja tässä kuvatun ja komparatiivisen merkityksen kesken ole aina selvä (ks. kappaletta 1.2).

⁷ *Sotilaallinen*-adjektiivia käytetään kahdessa eri merkityksessä, mikä perustuu kantasanan kahtalaiseen käyttöön. Henkilötarkoitteisesta *sotilas*-substantiivista johdettu *sotilaallinen* merkitsee 'sotilalle ominaista t. kuuluvaa t. sopivaa' (esim. sotilaallinen ryhti, käytös). Kantasana voi kuitenkin viitata myös sotaan, sodankäyntiin t. sotalaitokseen (ks. NS *sotilas*-) ja johdoksella olla merkitys 'sotaa, sodankäyntiä, sotalaitosta koskeva, niiden alaan t. piiriin kuuluva' (esim. sotilaallinen sopimus, antaa sotilaallista apua). Jälkimmäisessä merkityksessä *sotilaallinen* vastaa vanhemman kielen adjektiivia *sodallinen* ja rinnastuu jäljempänä puheeksi tuleviin abstraktikantaisiin johdoksiin.

Porvarillinen-adjektiivin kantaosa lienee yleensä ymmärrettävä luokkaa eikä yksilöä tarkoittavaksi. Adjektiivin merkitys riippuu siitä, viittaako kanta vasemmiston vai työväestön vastakohtaan, keskiluokkaan vai historialliseen porvarissäätyyn.

Molempia adjektiiveja käytetään myös vertailevassa merkityksessä (ks. kappaletta 1.2).

Konkreettisten oliotarkoitteisten substantiivien johdoksia, jotka merkitsevät tai joiden voidaan ajatella merkinneen 'kantasanan tarkoitteeseen kuuluvaa', on NS:ssa vain muutama: *elimellinen, linnoituksellinen, ruumiillinen, veistoksellinen; kirjallinen, raamatullinen, uus(i)testamentillinen, vanhatestamentillinen*. Näistä *kirjallinen* on johto-opilliselta asemaltaan erikoinen: se on tietysti *kirja*-substantiivin johdos, mutta merkityskorrelaatio sillä nykyisin on vain omaan edelleenjohdokseensa, kollektiivi- ja abstraktisubstantiiviin *kirjallisuus*. Esim. Nykysuomen sanakirja selittää sitä (*kirjallinen*, 2. merkitysryhmä) vain *kirjallisuus*-substantiivin avulla: '(vars. kauno)kirjallisuutta koskeva, sen alaan kuuluva, sitä harrastava tms., kaunokirjallinen'. Vrt. suhteisiin *teko* : *teollinen* : *teollisuus* (s. 219) ja *yli-* : *ylellinen* : *yllellisyys* (1.3.2). Saman adj:n instrumentaalista käytöstä ks. s. 223.

Ainoa tähän ryhmään kuuluva ainesanan johdos on *lihallinen*. Se on ensisijaisesti uskonnollisen kielen sana, jonka kantasanaksi voidaan katsoa uskonnollisen kielen *liha* 'syntinen ihmisruumis, ihmisen turmeltunut luonto' (ks. NS *liha* II. 1). *Lihallinen* ei merkityksiltään paljon poikkea *ruumiillisesta* mutta on tunnesävyltään negatiivisempi. Sillä on myös erikoismerkitys 'todellista sukua oleva' (*lihallinen veli*). *Ruumiillisen* ja *lihallisen* vastakohtaa voivat ilmaista esim. *henkinen, hengellinen* ja *sielullinen*.

Tyypillinen 'kantasanan tarkoitteeseen kuuluvaa' merkitsevän *llinen*-johdoksen kantasana on abstraktisubstantiivi: tähän ryhmään kuuluvia abstraktisubstantiivien johdoksia on NS:sta löytynyt n. 150. Abstraktisubstantiivien luokan olen tällöin ymmärtänyt laajasti ja lukenut siihen selvien abstraktisubstantiivien (*aate, aika, henki, historia, ilmiö, kauneus, kulttuuri, käsite, laatu, määrä, oppi* jne.) ja teon ja toiminnan nimitysten (*kauppa, kultti, liikenne, seremonia; hallinto, hengitys, kilpailu, koulutus, laulu, lausunta, merenkulku* jne.) lisäksi esim. erilaisten »puoliabstraktisten» struktuurien ja järjestelmien nimitykset (*hermosto, järjestö, kieli, kirkko, kunta, lahko, puolue, valtio, verenkierto, yliopisto* jne.). Joitakin verbaalisubstantiivien johdoksia, jotka voitaisiin lukea tähänkin merkitysryhmään, mainitaan 3. luvussa »Verbikantaiset *llinen*-johdokset».

'Kantasanan tarkoitteeseen kuuluva' on abstraktisubstantiivien johdoksista puhuttaessa hyvin yleistävä merkityssuhteen määrittely. Miten suhde täsmentyy ja millaisia lisäkomponentteja tulee mukaan, riippuu olennaisesti kantasanan merkityksestä, pääsanan merkityksestä ja kontekstistakin. Esimerkkinä yleisluonteisen määrittelyn vaikeudesta NS:n määritelmä *tilastollinen*-adjektiivista: 'tilastoon kuuluva t. perustuva, tilastoa koskeva, tilaston t. tilastoja sisältävä, tilaston muodossa oleva, tilasto(i)na esitetty, tilastoja laativa t. tutkiva, statistinen, tilasto-'. 'Kantasanan tarkoitteeseen kuuluva' on se määrittely, jota NS useimmin käyttää. Muita sen rinnalla t. sijasta esiintyviä ovat mm.

Adjektiivisten *llinen*-johdosten semantiikkaa ja syntaksia

- 'kantasanan tarkoitetta koskeva', esim. *laadullinen* 'laatua koskeva, laatuun kuuluva, kvalitatiivinen'
- 'kantasanan tarkoitteeseen liittyvä', esim. *asutuksellinen* 'asutukseen liittyvä, sitä koskeva'
- 'kantasanan tarkoitteelle ominainen', esim. *opetuksellinen* 'opetukseen kuuluva t. sitä koskeva, opetukselle ominainen'
- 'kantasanan tarkoitteen alaan t. piiriin kuuluva', esim. *kasviopillinen* 'kasvioppiin t. sen alaan kuuluva, kasvioppia koskeva, botaaninen'
- 'kantasanan tarkoitteeseen perustuva', esim. *uskomuksellinen* 'uskomukseen perustuva, uskomuksiin kuuluva t. niitä koskeva, mytologinen'
- 'kantasanan tarkoitteen mukainen', esim. *seremoniallinen* 'seremoniaan, seremonioihin kuuluva, seremonian, seremonioiden mukainen'.

Yleensä abstraktikantaisella *llinen*-johdoksella on semanttinenkin korrelaatio substantiiviin, joka on sen muodollinen kantasana. Tässä suhteessa poikkeuksellinen on adj. *teollinen*. Se on muodollisesti johdettu *teko*-substantiivista, mutta semanttinen korrelaatio sillä on omaan edelleenjohdokseensa *teollisuus*. Tämä käy hyvin ilmi NS:n merkityksenselityksestä: *teollinen* 'teollisuuden kuuluva t. perustuva, sitä koskeva, palveleva t. harjoitettava'. Vrt. suhteisiin *kirja* : *kirjallinen* : *kirjallisuus* (s. 218) ja *yli*- : *ylellinen* : *yllellisyys* (1.3.2).

'Kantasanan tarkoitteeseen kuuluvaa' ilmaiseviksi olen lukenut sellaisetkin merkitykseltään erikoistuneet johdokset kuin *alkeellinen*, *asiallinen*, *kohtuullinen*,⁸ *luonnollinen*, *maailmallinen*, *muodollinen*, *seurallinen*, *säädyllyinen*, *säännöllinen*, *tavallinen*, *tyypillinen*, *virallinen* (merkityksistä ks. NS). Niiden erikoistuneidenkin merkitysten yhdeksi komponentiksi voidaan katsoa merkitys 'kantasanan tarkoitteeseen, tarkoitteen piiriin kuuluva'.

1.1.3. Aikaa ilmaisevat johdokset

Koska aikasuhteita ilmaistaan yleensä samoilla keinoilla kuin paikkasuhteita, on odotuksenmukaista, että lokaalisten *llinen*-johdosten rinnalla on myös temporaalisia. Adj. *edellinen* — kuten myös partikkeli *edellä* — ilmaisee paitsi paikkaa myös aikaa (ks. NS). Temporaalinen *llinen*-johdos on eräistä ajanjaksoa tai -kohtaa tarkoittavista substantiiveista sekä muutamista vajaa-paradigmatisista nominivartaloista. Useimmat näistä johdoksista ilmoittavat ajankohtaa (esim. keväällinen lannoitus, pyhällinen tappelu), muutamat ajallista kestoa (esim. hetkellinen ilo, äkillinen pysähdys).

⁸ *Kohtuullinen*, *miehuullinen* -johdosten äänneasusta ja suhteesta kantasanoihin *kohtuus*, *miehuus* ks. esim. Rapola, SUST 52 s. 229—237, SKH s. 317, SKÄL s. 463—464; Terho Itkonen, Vir. 1969 s. 130—132. *Kohtuullinen* voitaisiin ehkä ymmärtää possessiiviseksikin johdokseksi (vrt. *kohtuuton*). Ensisijaisesti katsoisin sen nykykielessä kuitenkin merkitsevän 'kohtuuden piiriin kuuluvaa, kohtuuden mukaista'. NS antaa selityksen 'ei liian suuri (kova, ankara tms.) eikä pieni (lievä tms.), sopiva, asianmukainen'.

Neljää vuorokauden- ja neljää vuodenaikaa tarkoittavista substantiiveista on ajankohtaa ilmoittava *llinen*-johdos: *aamullinen*, *päivällinen*, *illallinen* ~ harv. *ehtoollinen*, *yöllinen*; *keväällinen*, *kesälläinen* ~ harv. *suvelinen*, *syksyllinen*, *talvellinen*. Samoista substantiiveista käytetään adverbisena tapahtuma-ajan ilmauksena adessiivia (*aamulla*, *päivällä*, *illalla*, *ehtoolla*, *yöllä*; *keväällä*, *kesällä*, *suvelle*, *syksyllä*, *talvelle*; ks. Penttilä, Suomen kieloppi § 283: 5), ja on selvä korrelaatio suhde näiden ajan adessiivien ja vastaavien *llinen*-johdosten välillä. Huomatakseni tällaisten ajan adessiivien viittaussuhde voi olla kolmenlainen: ne viittaavat lähimpään edelliseen tai lähimpään seuraavaan kyseisennimiseen ajankohtaan, tai niitä käytetään geneerisesti (Aamulla myöhästyin bussista / Aamulla lähdin / Aamulla olen usein pahantuulinen); konteksti osoittaa, mikä suhde kulloinkin on kyseessä. *llinen*-johdoksille näistä viittaussuhteista ovat mahdollisia ensimmäinen ja kolmas: niillä viitataan lähimpään edelliseen kyseisennimiseen ajankohtaan, tai niitä käytetään geneerisesti (Tuollahan se aamullinen mies taas tulee / Suorittaa aamulliset askareensa). Tämän kaksimerkityksisyyden NS:kin yleensä noteeraa. Esim. *aamullinen*-adjektiivin merkitys selitetään seuraavasti: a. 'saman päivän aamuna tehty, käytetty t. esim. nähty', b. harv. 'aamulla tapahtuva t. suoritettava, aamulle ominainen'. Yksimerkityksisiä NS:n mukaan ovat adj:t *illallinen*, *ehtoollinen* ja *talvellinen*. *Illallinen*-adjektiiville sanakirja esittää vain merkityksen 'edellis-, eilisiltainen', *ehtoollinen*-adjektiiville merkityksen 'iltainen', *talvelliselle* merkityksen 'menneen talven aikainen, viimetalvinen'.⁹

Tulkintakysymys on, katsotaanko tämän ryhmän adjektiivit kantasubstantiivien *llinen*-johdoksiksi vai adessiivimuotoisten adverbien *inen*-johdoksiksi; korrelaatio on selvä kumpaankin suuntaan. Edellinen tulkinta voidaan ehkä asettaa etusijaan sillä perusteella, että tapahtuma-aikaa ilmaisevia *llinen*-johdoksia on myös sellaisista substantiiveista, joista tapahtuma-ajan adverbisena ilmauksena käytetään jotakin muuta sijaa. NS mainitsee adjektiivit *pyhällinen* 'viimepyhäinen' (vrt. *pyhänä*), *joulullinen* 'joululta jäänyt, jouluna esiintynyt t. tapahtunut, viimejouluinen' (vrt. *jouluna*) ja *ennakollinen* 'edeltäpäin olemassa oleva, tapahtuva t. suoritettava' (vrt. *ennakolta*, *ennakkoon*). Nämä on morfologisista syistä katsottava johdetuiksi kantasubstantiiveista eikä niiden sijamuodoista.

llinen-johdoksissa on myös ajankestoja ilmaisevia. Tällaisina voidaan ensinnäkin mainita kolmen lyhyttä ajanjaksoa merkitsevän substantiivien johdokset:

⁹ Aikaa ilmaisevista substantiiveista on *llinen*-johdoksen rinnalla yleensä myös *inen*-johdos: *aamuinen*, *päiväinen*, *iltainen*, *ehtoinen*, *öinen*; *keväinen*, *kesäinen*, *suvinen*, *syksyinen*, *talvinen*. Viimeaikaisessa kielenhuollossa on suositettu geneerisessä merkityksessä käytettäväksi *inen*-johdoksia (keväinen ilma, keväiset tunteet), jolloin *llinen*-johdosten tehtäväksi täsmentyisi viittaaminen lähimpään edelliseen kyseisennimiseen ajanjaksoon (sairastaa keväällistä tautiaan). Ks. esim. Saarimaa, Kielenopas 1967 s. 57; Vesikansa, Johdokset s. 74.

hetkellinen (← *hetki*) 'jnak hetkenä vallitseva, (vain) hetken kestävä, lyhyt-aikainen, ohimenevä, tilapäinen', (kuv.) 'mielialoiltaan vaihteleva, epävakainen, häilähtelevä; pintapuolinen', *silmänräpäyksellinen* (← *silmänräpäys*), *tuokiollinen* (← *tuokio*) 'tuokion kestävä, silmänräpäyksellinen, hetkellinen'. 'Lyhytkestoisuuden' komponentti on yhteinen näille ja adjektiiville *äkillinen* (vrt. *äkisti*, *äkkiin*, *äkkiä*) 'äkkiä, nopeasti (ja tav. samalla odottamatta, yllättäen, ilman ennakko-oireita tms.) tapahtuva, ilmaantuva tms., pikainen', jonka kannaksi on katsottava nominivartalo *äkki* (tästä ks. SKES). Tavallaan kaikkien mainittujen adjektiivien vastakohtaa ilmaisee harv. *kauallinen* 'kauan kestävä t. kestänyt, pitkäaikainen', jonka kantana on lokaalis-temporaalinen *kauka*-vartalo (vrt. temporaaliadverbi *kauan*). Ei varsinaisesti ajankohtaa eikä ajankestoa vaan ajallista ainutlaatuisuutta, toistumattomuutta ilmaisee *kerrallinen* (← *kerta*) 'yhden kerran tapahtuva t. käytettävä', kans. myös 'kerran, ennen ollut, tapahtunut tms., eräs, entinen' (vrt. adv. *kerran*, *kerta*, NS:n merk.ryhmät 1 ja 2 sekä erityisesti *kerralla* 'yhdellä kertaa').

Temporaaliset *llinen*-johdokset muodostavat rajallisen ryhmän, joka tuskin kasvaa. Oman kielitajuni mukaan NS:n mainitsemien johdosten lisäksi olisivat kuitenkin mahdollisia ainakin kuukaudennimien johdokset *tammikuullinen*, *helmikuullinen* jne., jotka olisivat lähimpään edelliseen kyseisennimiseen kuukauteen viittaavia tapahtuma-ajan ilmauksia (tammikuulliset pakkaset 'viime tammikuun pakkaset'; vrt. *tammikuulla*); NS mainitsee kuukaudennimistä vain *inen*-johdokset *tammikuinen*, *helmikuinen* jne. Niin ikään tapahtuma-aikaa ilmaisevia *llinen*-johdoksia voidaan muodostaa monista vuorokauden- tai vuodenajan nimityksen perusosanaan sisältävistä yhdyssubstantiiveista: *aamupäivä* → *aamupäivällinen*, *syyskesä* → *syyskesällinen*, *varhaiskevät* → *varhaiskeväällinen* jne.

Temporaaliset *llinen*-johdokset kuten muutkin temporaaliset adjektiivit tarjoavat mahdollisuuden määrittää substantiiveja ajan kannalta (edellinen viranhaltija, aamullinen vieras, yöllinen kaupunki, kesälliset hirvenjäljet, hetkellinen ilo). Niiden voidaan usein katsoa edustavan etärakenteen relatiivilauseita, joissa esiintyy vastaava temporaalinen adverbiaali (esim. aamullinen vieras ← vieras, joka kävi aamulla; kesälliset hirvenjäljet ← hirvenjäljet, jotka jäivät / syntyivät kesällä; hetkellinen ilo ← ilo, joka kestää / kesti hetken).

1.1.4. Tilaa ilmaisevat johdokset

Tilaa ilmaisevilla *llinen*-johdoksilla on korrelaattinaan tilaa ilmaiseva, yleensä vain adessiivin ja allatiivin käsittävä adverbisarja. Adjektiivit voitaisiin katsoa adverbien *inen*-johdoksiksi, joskin kannaksi on tunnistettavissa jokin täys- tai — useimmiten — vajaanparadigmainen nominivartalokin. Eräis-

sä tapauksissa adverbien ja adjektiivien morfologista yhteenkuuluvuutta osoittaa niiden yhteinen monikkopohjaisuus (*erillään* : *erillinen*, *hämillään* : *hämillinen*, *valloillaan* : *valloillinen*, *vanhoillaan* : *vanhoillinen*). Merkityskorrelaatiota kuvastaa se, että NS useimpia adjektiivijohdoksia selittää vastaavan adverbien avulla (esim. *erillinen* 'erillään, erossa oleva').

Selvässä korrelaatiosuhteessa ulkopaikallissijaisiin adverbeihin ovat seuraavat adjektiivit: *erillinen* (vrt. *erillään*), *hajallinen* (vrt. *hajallaan*), *hämillinen* (vrt. *hämillään*), *irrallinen* (vrt. *irrallaan*), harv. *irtaallinen* (vrt. *irtaallaan*), harv. *kallellinen* (vrt. *kallellaan*), *pilallinen* (vrt. *pilalla*), harv. *valloillinen* 'valloillaan, valtoimenaan oleva' (vrt. *valloillaan*). Kun nämä adjektiivit esiintyvät substantiivien määritteinä, niiden voidaan katsoa edustavan etärakenteen relatiivilauseita, joissa vastaava adverbi ilmoittaa subjektin tilaa:

x joka on y:llä(än) _{adv} → y:llinen x

Esim. järvi, joka on erillään → erillinen järvi; rintama, joka on hajallaan → hajallinen rintama; kansi, joka on irrallaan → irrallinen kansi; kirves, joka on pilalla → pilallinen kirves.

Merkitykseltään osaksi erikoistunut tämän ryhmän johdos on *vanhoillinen* (vrt. *vanhoillaan* 'vanhassa tilassaan, ennallaan, entisellään'). Kun sillä viitataan asioihin, oloihin tms., se yleensä merkitsee 'vanhoillaan olevaa, pysyvää' (Englanti on erittäin vanhoillinen maa). Kun viitataan henkilöihin, mukana on voluntaarinen tai aktiivinen merkityskomponentti: vanhoilliseksi sanotaan ihmistä, joka tahtoo säilyttää, pyrkii säilyttämään olot ennallaan.

Sukua tilaa ilmaiseville johdoksille ovat *aakkosellinen* 'aakkosittain järjestetty, aakkosten mukainen' sekä kieliopin termit *yksiköllinen* 'yksikössä oleva, yksikkömuotoinen' ja *monikollinen* 'monikossa oleva, monikkomuotoinen'. Ulkopaikallissijaiset adverbit kuitenkin puuttuvat, käytetään sisäpaikallissijoja (olla aakkosissa, yksikössä, monikossa).

Erikoislaatuisessa suhteessa adverbikorrelaatiinsa on *tähdellinen* 'tärkeä, tarpeellinen, tähdelle pantava' (vrt. *panna tähdelle* 'panna merkille, huomata'). Kuten NS:nkin selityksestä ilmenee, *tähdellinen*-adjektiivissa on mukana nessesiivinen merkityskomponentti: *tähdellinen* merkitsee sellaista, joka pitää panna tähdelle.

1.1.5. Tapaa ilmaisevat johdokset

Useimmilla tapaa ilmaisevista *llinen*-johdoksista on korrelaattinaan tapaa ilmaiseva allatiivimuotoinen adverbi. Nopeusastetta ilmaisevat *verkallinen* (vrt. *verkalleen*) ja *vitkallinen* (vrt. *vitkalleen*), tarkkuusastetta *säntillinen* (vrt. *säntilleen*), *täsmällinen* (vrt. *täsmälle*), *kirjaimellinen* (vrt. *kirjaimelleen*) ja kans. *puustavillinen* 'kirjaimellinen' (vrt. *puustavilleen*). Adessiivimuotoinen adverbi

on korrelaattina adjektiiville *tahallinen* (vrt. *tahallaan*, vastak. *tahaton*).

Tapaa ilmaisevat adverbit ovat luontaisesti verbin määritteitä. Tätä heijastaa se, että tapaa ilmaisevien *llinen*-johdosten pääsanana usein on teonnimi tai ns. ominaisuudennimi: seinäkellon verkallinen käynti, vrt. seinäkello käy verkalleen; tavaroiden täsmällinen toimitus, vrt. tavarat toimitetaan täsmälleen; virkatoimien sääntillinen suorittaminen, vrt. virkatoimet suoritetaan sääntilleen; tahallinen huolimattomuus, vrt. N on tahallaan huolimaton. Kuten Nuutinenkin huomauttaa, tavan adverbiaaleja vastaavat *minen*-raken-teissa erittäin usein, muissa teonnimirakenteissa miltei säännönmukaisesti adjektiiviattribuutit (Suomen teonnimirakenteista s. 69).

Samoja johdoksia käytetään kyllä konkreettistenkin substantiivien määrit-teinä, mutta myös silloin niiden etärakenteeseen tuntuisi kuuluvan verbi adverbiaaleinen: täsmällinen kello = kello, joka käy täsmälleen; sääntillinen virkamies = virkamies, joka hoitaa työnsä sääntilleen.

1.1.6. Välinettä ilmaisevat johdokset

Välinettä ilmaisevien *llinen*-johdosten voi katsoa korreloivan välineen adessiiviin (tästä ks. Penttilä, Suomen kielioppi § 283: 9). Niiden pääsanana on yleensä verbikantainen nomen actionis tai nomen acti, kantasanana subst-antiivi, jonka voi kontekstissaan ymmärtää välineennimeksi. Konstruktio on usein tulkittavissa teonnimirakenteeksi, jossa instrumentaalinen adverbiaali verbin nominaalistuessa on korvautunut *llinen*-johdoksella. Esim. laitoksen kirjeellinen ilmoitus hyväksymisestä ← laitos ilmoittaa hyväksymisestä kir-jeellä.

NS noteeraa ainakin esimerkein seuraavien substantiivikantaisten *llinen*-johdosten instrumentaalisen käytön: *aistimellinen* 'aistimin tajuttavis-sa oleva', *kirjallinen* 'kirjoittamalla, asiakirjan (-kirjojen) välityksellä tapahtuva' (k. äänestys), *kirjeellinen* 'kirje(id)en välityksellä tapahtuva' (k. ilmoitus), *kuviollinen* 'graafinen, piirroksellinen' (luvun k. esitys), *käsitteellinen* 'käsitteitä käyttävä' (k. ajattelu, esitys, puhe), *langallinen* 'joka toimitetaan langan väli-tyksellä' (1. sähkötyös), *moottorillinen* (m. lento), *ruumiillinen* (r. työ¹⁰), *sanallinen* 'sanoilla (puheena, kirjoituksena) tapahtuva' (s. vastaus), *siemenellinen* (kas-vien s. lisääntyminen), *soittimellinen* 'soittimella (soittimilla) esitettävä', *suullinen* 'joka ilmaistaan, tapahtuu t. säilyy puheen, puhutun sanan välityksellä' (s. käsky), *suvullinen* (s. lisääntyminen; johdoksen ja kantasanan suhteesta ks.

¹⁰ Tässä konstruktiossa pääsana ei ole verbikantainen mutta kylläkin merkitykseltään verbaalinen, toimintaan viittaava substantiivi. — S.v. *reellinen* NS mainitsee Eino Leinolta saadun esimerkin »Oisko orjasta apua / retkellä re'ellisellä». Myös siinä instrumentaalinen *llinen*-johdos määrittää substantiivia, joka olematta verbikantainen kuitenkin viittaa toimintaan.

kappaletta 1.3.1), *sähköllinen* 'sähkön avulla tapahtuva' (s. malminetsintä), *sävelellinen* 'sävelin esitettävä t. tapahtuva', *tilastollinen* (t. tutkimusmenetelmä), *valallinen* (v. vakuutus), *välineellinen* 'väline(id)en avulla tapahtuva'. Useimmissa näistä johdoksista on myös muuta kuin instrumentaalista käyttöä.

Muista substantiivikantaisista instrumentaalijohdoksista poikkeaa käytöltään pula-aikoihin liittyvä adjektiivi *kortillinen* 'ostokortilla kaupasta saatava, säännöstelynalainen': sillä ei yleensä määritetä verbaalisubstantiivia vaan säännöstelyn kohteeseen viittaavaa sanaa (kortilliset ja kortittomat ravintoineet). Paitsi instrumentaaliseen adessiiviin (ostaa kortilla) sen voisikin katsoa olevan korrelaatioosuhteessa tilaa ilmaisevaan adessiiviin (olla kortilla).

Myös verbaalisubstantiivien *llinen*-johdokset voivat toista verbaalisubstantiivia määrittäessään ilmaista toiminnan välinettä. Niiden voidaan katsoa edustavan kantasubstantiivinsa instrumentaalista adessiivia tai kantaverbinsä 3. infinitiivin adessiivia. Esim. potilasta hoidetaan lääkinnällä ~ lääkitsemällä → potilaan lääkinnällinen hoito (NS: par. lääkintähoito).

NS mainitsee seuraavien verbaalisubstantiivikantaisten *llinen*-johdosten instrumentaalista käytöstä: *lausunnallinen* 'lausumalla tapahtuva' (1. esitys), *lääkinnällinen* 'lääkitsemällä tapahtuva', *toiminnallinen* 'toiminnan avulla tapahtuva'; *sovinnollinen* 'sovinnon tietä tapahtuva' (riidan s. ratkaisu); *piirrokseellinen* 'piirtämällä tehty' (p. esitys); *leikkauksellinen* (märkäpesäkkeen 1. avaaminen 'avaaminen leikkaamalla'), *ymmärryksellinen* 'ymmärrykseen perustuva, ymmärrystä käyttävä' (opetuksen y. omaksuminen); *sopimuksellinen* 'sopimuksella tapahtuva, sopimukseen perustuva' (s. järjestely); *kokeellinen* 'koetta t. kokeita käyttävä, kokeileva' (k. tutkimus); *menetelmällinen* 'jtak (määrä)menetelmää käyttävä' (m. tutkimus).

1.1.7. Lisäys: *llinen*-johdokset teon- ja ominaisuudennimien määritteinä

Paikallissijojen kanssa korreloivat *llinen*-johdokset ovat yksi ratkaisu ilmaisuvaikeuksiin, joita kielessämme aiheutuu siitä, että paikallisilmaukset yleensä eivät tule kysymykseen substantiivien määritteinä. Nämä adjektiivit tarjoavat eräitä mahdollisuuksia määrittää substantiiveja paikan, habittiivisen suhteen, ajan ja tilan kannalta. Erityisen tärkeä tällainen määrittämisen mahdollisuus on nomen actionis ja nomen acti -tyyppisistä verbaalisubstantiiveista kyseen ollen. Niihin voidaan *llinen*-johdoksina liittää paitsi paikan, omistussuhteen, ajan ja tilan myös tavan ja välineen adverbiaaleja.

minen-johtimisten teonnimien määritteinä adverbiaalit ja adjektiiviattribuutit ovat tietyissä rajoissa vaihtoehtoisia (ks. Nuutinen, Suomen teonnimirakenteista s. 39–46). Kun johtimena on jokin muu kuin *minen* ja varsinkin kun teonnimi on merkitykseltään erikoistunut, saavat etusijan substantiiville tyyppilliset määritteet. Verbin määritteet pyrkivät jäämään vain puhtai-

siin teonnimirakenteisiin, merkitykseltään erikoistuneet verbaalisubstantiivit saavat substantiivisen luonteensa mukaan määritteikseen adjektiiviattribuutteja. (Nuutinen, mts. 79.)

Edeltä on ilmennyt, että tapaa ja välinettä ilmaisevia *llinen*-johdoksia yleensä käytetään verbaalisubstantiivien määritteinä ja että niiden voidaan katsoa edustavan pääsanansa kantaverbin adverbialia. Samantapaista käyttöä on muihinkin ryhmiin kuuluvilla paikallissijan kanssa korreloivilla *llinen*-johdoksilla. Systemaattisuuteen pyrkimättä esitän muutamia esimerkkejä, joissa *llinen*-johdos määrittää teon- tai ominaisuudennimeä ja joissa se voidaan katsoa adverbiaalinen edustajaksi.¹¹ Tarkastelukulma on toinen kuin edellä: huomion kohteena ei ole itse *llinen*-johdos eikä *llinen*-johtimen semanttis-syntaktinen funktio vaan se substantiivikeskeinen rakenne, jossa *llinen*-johdos on yhtenä alisteisena jäsenenä. Itse *llinen*-johdos on aina luettavissa johonkin esitetyn ryhmittelyn kohtaan.

S.v. *näyttämöllinen* on NS:ssa mm. esimerkki *Händelin oratorion näyttämöllinen esitys*. Jos leksikaalinen teonnimi *esitys* tässä konstruktiossa korvataan leksikaalistumattomalla teonnimellä *esittäminen*, tuntuu luontevalta vaihtaa *llinen*-johdos adverbialiin (adverbiaaliattribuuttiin): *Händelin oratorion esittäminen näyttämöllä*. Molemmissa versioissa tietysti on kysymys lokaalisen adverbiaalinen (*esittää näyttämöllä*) edustuksesta nominaalikonstruktiossa. Produktiiviseen johtoon perustuva *minen*-teonnimi sietää adverbiaalinen, sitä substantiivisempi leksikaalinen teonnimi vaatii substantiiville tyypillisen määritteen, jollaiseksi tietysti hyvin sopisi myös yhdysmäärite (*Händelin oratorion näyttämöesitys*).

Lisäesimerkkejä adverbiaaleja edustavista *llinen*-johdoksista:

— p a i k k a: järjestöllinen työskentely = työskentely järjestö(i)ssä, vrt. työskennellä järjestö(i)ssä

— a i k a (ks. myös Nuutinen, Suomen teonnimirakenteista s. 35 — 36, 69): illallinen keskustelumme, vrt. keskustelimme illalla; pyhällinen tappelu, vrt. pyhänä tapeltiin

— k o h d e: hermostollinen vaikutus = vaikutus hermostoon, vrt. vaikuttaa hermostoon; teorian käytännöllinen soveltaminen = teorian soveltaminen

¹¹ Teon- ja ominaisuudennimien syntaktiseen yhtäläisyyteen on kiinnittänyt huomiota esim. Eeva Lindén. Hänen määrittelemässään substantiivirakenteessa voi hallitsevana jäsenenä olla »toimintaa, tapahtumista, tilaa tai ominaisuutta ilmaiseva substantiivi» (Omaa ja vierasta s. 72). Rakenteen ytimenä kysymykseen tuleva toimintaa tai tapahtumista ilmaiseva substantiivi on useimmiten verbikantainen (esim. Lallin piileskely tiluksillaan), tilaa tai ominaisuutta ilmaiseva adjektiivikantainen (esim. Hitlerin varmuus valtiomiestäidostaan). Molemmat konstruktiotyypit voidaan ymmärtää lauselähtöisiksi: edellisen lähtökohtana on verbaalilause (Lalli piileskeli tiluksillaan), jälkimmäisen predikatiivilause (Hitler oli varma valtiomiestäidostaan). Ks. myös Nuutinen, Suomen teonnimirakenteista s. 2—3.

käytäntöön, vrt. soveltaa teoria(a) käytäntöön; opillinen riita, erimielisyys = riita, erimielisyys opista, vrt. riidellä, olla eri mieltä opista

-- s u h d e (ei ainoa tulkintamahdollisuus): valtion alueellinen kasvu, vrt. valtio kasvaa alueeltaan; kasvatettavan tahdollinen kehitys, vrt. kasvatettava kehittyy tahdoltaan; maalauksen värillinen rikkaus, vrt. maalaus on väreiltään rikas; näytelmän toiminnallinen yhtenäisyys, vrt. näytelmä on toiminnaltaan yhtenäinen

1. 2. Vertailua ilmaisevat johdokset

Nykysuomen produktiivinen keino substantiivikantaisten vertailuadjektiivien muodostukseen on *mainen*-johdin (ks. kirjoitustani »Suomen nominikantaiset *mainen*-johdokset», Vir. 1976). 'Kantasanan tarkoitteen kaltaista' ilmaisevat *llinen*-johdokset ovat eräänlaisia jäänteitä, ja niitä tuskin syntyy enää uusia. Niiden johtosuhdetta voidaan kuvata esim. seuraavasti:

x joka on kuin y \rightarrow y:llinen x

NS:ssa on maininta tai esimerkki n. 90 *llinen*-johdoksen vertailevasta käytöstä. Useimmilla näistä johdoksista on muutakin käyttöä, ja vertailua ilmaisevia johdoksia on välistä vaikea erottaa varsinkin kohdassa 1.1.2 käsitellyistä kantasanan tarkoitteelle tai tarkoitteeseen kuulumista ilmaisevista johdoksista.

Vertailua ilmaisevista *llinen*-johdoksista huomattava osa (38) on muodostettu henkilötarkoitteisista substantiiveista. Tyypiesimerkiksi näiden johdosten tulkintaan liittyvistä ongelmista sopii *isällinen*. Sen kantasanana on erästä inhimillistä perussuhdetta ilmaiseva substantiivi, ja johdoksen merkityksessä on voimakkaasti mukana kantasanan myönteinen tunnesävy. NS selittää *isällinen*-adjektiivin merkityksen seuraavasti: 'isän mielenlaadun omaava, isän; huolehtivainen, vaaliva, hellä, hyvänsuopa, hyväsydäminen'. 'Kaltaisuuden' merkitys on selvimmillään silloin, kun pääsanakin on henkilö-tarkoitteinen: isällinen ystävä = ystävä, joka on kuin isä. 'Kaltaisuuteen' viittaava parafraasi käy myös seuraavaan: pitää isällistä huolta jksta = pitää huolta kuin isä, isän tavoin. Yleensä *isällinen* abstraktisen pääsanan yhteydessä tuntuisi kuitenkin ilmaisevan lähinnä 'isälle kuuluvaa, isälle ominaista, isästä lähtevää', ts. merkityksiä, joita on käsitelty edellä kohdassa 1.1.2. Esim. isällinen mielenlaatu = isälle ominainen, isän mielenlaatu.

Muita inhimillisiä perussuhteita ilmaisevien henkilötarkoitteisten substantiivien johdoksia: *äidillinen*, *lapsellinen*, *veljellinen*, *sisarellinen*, *tyttärellinen*,

*tädillinen; naisellinen,*¹² *neitseellinen; tuttavallinen, ystävällinen, orjallinen.* Kolmitavuisten *ri*-loppuisten substantiivien johdoksia: *mestarillinen, ritarillinen, sanakarillinen, taiturillinen, toverillinen.* Myös kantasanoja *mestari, ritari* jne. voidaan käyttää myönteisesti arvostavassa laadullisessa merkityksessä; johdoksissa myönteinen arvostus tuntuu edelleen voimistuneen, ne ovat normaalikäytössään nimenomaan kiittäviä adjektiiveja. Oma ryhmänsä ovat hallitsijaa merkitsevien substantiivien johdokset *kuninkaallinen, majesteettillinen, ruhtinaallinen* ja *tsaarillinen.* *Majesteettillinen*-adjektiivia lukuun ottamatta niillä on muutakin käyttöä (ks. 1.1.2), mutta yhdenmukaisesti ne merkitsevät 'ruhtinasmaista, nimenomaan ylevää, loisteliasta jms.'. Esim. *kuninkaallinen*-adjektiivin merkitystä (3. merk.ryhmä) NS selittää seuraavasti: 'kuninkaalle (kuningattarelle) ominainen t. sovelias, »ruhtinaallinen», erinomainen, suurenmoinen, loistava, jalo, ylväs'. Muita: *aatamillinen, pakanallinen, papillinen, patriarkallinen, profeetallinen, sotilaallinen, urhoollinen* (vrt. *uros, urho*), *porvarillinen, ylimyksellinen.* Tässä yhteydessä sopivat mainittaviksi myös *jumalallinen, perkeleellinen, pirullinen* ja *saatanallinen* sekä harvinaiset *aaveellinen* 'aavemainen' ja *kummituksellinen* 'kummitus-, aavemainen'. Vain Kiven kielestä NS mainitsee adjektiivin *ämmällinen* 'naismainen, ämmämäinen'.

Muuta elollista olentoa tarkoittavista substantiiveista johdettuja vertailuadjektiiveja ovat *eläimellinen* ja *käärmeellinen* 'kavala, viekas, pirullinen'. Vain Kiven kielestä mainitaan *pedollinen* 'petomainen'.

Konkreettisista elotontarkoitteisista substantiiveista johdettuja vertailuadjektiiveja *llinen*-johdoksissa on harvoja, eivätkä niiden kantasanat muodosta systemaattista ryhmää. Paikkaa tarkoitaviin substantiiveihin — joilla kyllä on selvä laadullinenkin merkityskomponentti — perustuvat *paratiisillinen* ja *helvetillinen*, ainesanaan *herkullinen*, oliotarkoitteisiin sanoihin *esineellinen, koneellinen, kaaviollinen, kuutiollinen, soittimellinen* 'soitinsävel(t)en kaltainen, soitinsävel(t)en tapaan soiva' ja *raadollinen* 'viheliäinen, vaivainen'.¹³

Abstraktikantaisten laajin ryhmä ovat *ukse*-johtimisten verbaalisubstantiivien johdokset: *aavistuksellinen, arvoituksellinen, ennätöksellinen, heijastuksellinen, hyppäyksellinen, ilmestyksellinen, kouristuksellinen, maalausellinen, mielenosoituksellinen, piirustuksellinen, romahduksellinen, vertauksellinen, välä(hd)yksellinen, yleiskatsauksellinen, yleissilmäyksellinen.* Tässä ryhmässä mahdollisesti ilmenee produktiivisuuttakin. Muita verbaalisubstantiivien johdoksia: *kuvitelmallinen, laulullinen, lausunnallinen, näytelmäallinen, soitannollinen, veistöksellinen, voimiste-*

¹² NS:ssa mainitaan myös harv. *miehellinen* 'michinen'. Vrt. *miehekäs, miehevä.*

¹³ Nykykielessä *raadollinen* sekä muodon että merkityksen puolesta korreloi *raato*-subst:iin. Kielitaju ei ole säilyttänyt tietoa siitä, että *raadollinen* etymologisesti on toista alkuperää, 'tietä, polkua' merkitsevän *rata*-subst:n johdos. Etymologiasta ks. Koskimies, Vir. 1936 s. 121—123; Hakulinen, SKRK 1968 s. 314—315.

lullinen. Muita: *ihanteellinen*, *ihmeellinen*, *juhlallinen*, *kaoksellinen*, *vertauskvalinen*; *draamallinen*, *filmillinen*, *tanssillinen*, *runollinen*, *proosallinen*; *taiallinen* 'taianomainen', *tarullinen* 'tarunomainen', *myyttillinen*.¹⁴

(Jatkuu seuraavassa vihkossa.)

Zur Semantik und Syntax der adjektivischen *-llinen*-Ableitungen

Päivi Rintala (Turku)

In der finnischen Schriftsprache sind von Anfang an reichlich Adjektive mit dem Suffix *-llinen* verwendet worden. Teilweise wurden sie aus den Dialekten in die Schriftsprache übernommen, teilweise bewusst als Entsprechung für die abstrakten Adjektive anderer Sprachen gebildet. Das Material des vorliegenden Artikels, ca. 900 Adjektive mit *-llinen*, ist aus dem Wörterbuch der Finnischen Gegenwartssprache (NS) exzerpiert worden.

Die mit *-llinen* abgeleiteten Adjektive sind i.a. in dem Sinne durchsichtig, als sie in der Sprache ein deutliches Stammwort besitzen. Meist handelt es sich dabei um ein Substantiv (*rauha* 'Frieden, Ruhe' → *rauhallinen* 'friedlich, ruhig'), doch gibt es auch Beispiele für einen Adjektiv- und Verbstamm (*pitkä* 'lang' → *pitkällinen* 'langwierig', *kiittää* 'danken' → *kiitollinen* 'dankbar'). Der Artikel teilt sich in drei Hauptabschnitte, je nach der Wortart des Stammwortes (Ableitungen von einem substantivischen, adjektivischen und verbalen Stamm). Die grosse Zahl der von einem Substantiv abgeleiteten Wörter ist weiterhin

danach unterteilt, wie das syntaktisch-semantische Verhältnis zwischen Stammwort und Ableitung aussieht, d.h. auf welche ursprüngliche Satzkonstruktion die Ableitung zurückzuführen ist. Es gibt drei Gruppen, die sich deutlich voneinander unterscheiden: Ableitungen mit einer semantischen und teilweise auch morphologischen Verbindung zu den Lokalkasus (1.1); vergleichende Ableitungen od. Adjektive der Ähnlichkeit (1.2) und possessive Ableitungen (1.3). Die einzelnen Ableitungen sind oft semantisch mehrdeutig und gehören mehr als nur einer Gruppe an.

1.1. Bei den mit den Lokalkasus korrelierenden Ableitungen gibt es die Lokalität bezeichnende Substantivableitungen, die ganz konkret das 'am/im vom Stammwort gemeinten Ort Befindliche' bezeichnen (z.B. *merellinen* 'Meeres-', *maallinen* 'irdisch', *taivaallinen* 'himmlisch'). Bezeichnen wir das Bezugswort der Ableitung mit *x* und das Stammwort mit *y*, lässt sich das Ableitungsverhältnis z.B. folgendermassen darstellen:

x in/an y → y :llinen x

Den Adjektiven *edellinen* 'vorherge-

¹⁴ Luetelmassa eivät ole mukana ne abstraktikantaiset johdokset, jotka ilmaisevat predikaativista suhdetta ilman vertailua (ks. Koski, Sanomia s. 244—245) ja joiden johtoa voidaan kuvata esim. seuraavasti:

x joka on y (:nä) → y :llinen x

Esim. tieto, joka on valhetta → valheellinen tieto. Muita johdoksia: *johdannollinen* 'johdantona oleva, edelläkäypä', *katsauksellinen* 'katsauksen muodossa oleva, katsauksen luonteinen', *poikkeuksellinen* 'tavallisesta, normaalista poikkeava, poikkeuksen tekevä, säännötön'.

hend', *ohellinen* 'beigefügt', *päällinen* 'oberhalb befindlich', *rinnallinen* 'daneben befindlich' und *sisällinen* 'innen befindlich' liegt ein die Lage ausdrückendes Nomen mit unvollständigem Paradigma zugrunde. Neben den Adjektiven wird eine Partikelserie in den äusseren Lokalkasus verwendet, und obwohl man die Adjektive als Ableitungen mit *-llinen* aus den entsprechenden Nominalstämmen herleiten könnte, weist ihre Bedeutungskorrelation doch in erster Linie auf die entsprechende Partikelserie hin.

Eng verwandt mit den Adjektiven, die 'etwas an dem vom Stammwort bezeichneten Ort Befindliches' ausdrücken, sind jene Adjektive, die 'etwas zum od. in den Bereich des Denotats des Grundwortes Gehöriges' ausdrücken. Die semantischen Unterschiede sind eher an die Semantik der Stammwörter gebunden als an das Suffix *-llinen*. Als Stammwörter dienen Substantive, die Personen bezeichnen (z.B. *herttua* 'Herzog' → *herttuallinen* 'herzöglich'), Substantive für Konkreta (z.B. *elin* 'Organ' → *elimellinen* 'organisch') und vor allem Abstrakta (z.B. *laatu* 'Qualität' → *laadullinen* 'qualitätsmässig'). In der Gegenwartssprache entstehen vor allem immer neue Ableitungen von abstrakten Substantiven, und zwar in einem Ausmass, dass deren übermässige Verwendung zu einem Problem geworden ist.

Das Adjektiv *edellinen* 'vorherig, vorhergehend' bezeichnet — wie auch die Partikel *edellä* — neben dem Ort auch die Zeit. Temporal ist die *-llinen*-Ableitung von einigen Substantiven, die einen Zeitabschnitt oder -punkt bezeichnen, sowie von einigen Nominalstämmen mit unvollständigem Paradigma. Die meisten dieser Ableitungen bezeichnen den Zeitpunkt (z.B. *kevällinen lannoitus* 'Frühjahrsdüngung'), einige die zeitliche Dauer (z.B. *hetkellinen ilo* 'kurze Freude'). Die einen Zeitpunkt ausdrückenden *-llinen*-Ableitungen haben generell ein Korrelationsverhältnis zum adverbialen Adessiv der Zeit (*kevällä* 'im Frühjahr': *kevällinen* 'Frühjahrs-').

Wie durch die Lokalkasus kann man mit den *-llinen*-Ableitungen auch einen Zustand ausdrücken (z.B. *erillään* : *erillinen* 'getrennt, isoliert'), die Art und

Weise (z.B. *verkalleen* : *verkallinen* 'langsam, gemächlich') und das Instrument (z.B. *ilmoittaa kirjeellä* 'brieflich mitteilen': *kirjeellinen ilmoitus* 'briefliche Mitteilung').

Die mit den Lokalkasus korrelierenden *-llinen*-Ableitungen sind eine Lösung für die Ausdrucksschwierigkeiten, die im Finnischen dadurch entstehen, dass lokale Ausdrücke i.a. nicht als Bestimmungen von Substantiven stehen können. Diese Adjektive bieten einige Möglichkeiten, die Substantive nach dem Ort, dem habitiven Verhältnis, der Zeit und dem Zustand zu bestimmen. Besonders wichtig ist eine solche Möglichkeit der Bestimmung dann, wenn es sich um Verbalsubstantive vom Typ Nomen actionis und Nomen acti handelt. In Form von *-llinen*-Ableitungen können ausser Adverbialia des Ortes, des Besitzverhältnisses, der Zeit und des Zustandes auch solche der Art und Weise und des Instruments mit ihnen verbunden werden.

1.2. Ein produktives Mittel in der finnischen Gegenwartssprache zur Bildung von Vergleichsadjektiven mit substantivischem Stamm ist das Suffix *-mainen* (z.B. *poika* 'Junge' → *poikamainen* 'jungenhaft'). Die *-llinen*-Ableitungen, die 'etwas dem Denotat des Stammwortes Ähnliches' bezeichnen, sind eine Art Überbleibsel; neue entstehen kaum. Man kann ihr Ableitungsverhältnis u.a. folgendermassen beschreiben:

x wie y → y:*llinen* x

Im NS finden sich ca. 90 Erwähnungen oder Belege für eine vergleichende Verwendung einer *-llinen*-Ableitung; die meisten dieser Ableitungen werden auch anders verwendet. Als Kerngruppe können die Ableitungen von Substantiven mit Personenbedeutung angesehen werden, die menschliche Grundbeziehungen ausdrücken: *isällinen* 'väterlich', *äidillinen* 'mütterlich', *lapsellinen* 'kindlich; kindisch', *veljellinen* 'brüderlich', *sisarellinen* 'schwesterlich', *naisellinen* 'weiblich', *neitseellinen* 'jungfräulich'; *tuttavallinen* 'vertraulich', *ystävällinen* 'freundlich', *orjallinen* 'sklavisch'. Es gibt auch ziemlich viel Ableitungen von Abstrakta, besonders von Verbalsubstantiven mit dem Suffix *-ukse-* (z.B. *arvoituksellinen* 'rätselhaft', *maalauksellinen* 'malerisch').

(Fortsetzung im folgenden Heft.)